

Ghassanid-Sassanid Relations from the Establishment of the Ghassanids to the Dissolution

Ercan CENGİZ*

Yusuf CANPOLAT*

Abstract

In the Middle Ages, two great powers, the Roman and Sâsâni empires, were in constant competition to dominate Anatolia, Syria, Iraq and Mesopotamia. Political competitions for the domination of the above mentioned regions later turned into military struggles. In the period of political rivalry and military struggles, commercial relations were also established, which are peaceful activities between countries.

Two small Arabian kingdoms, the Ghassanids and the Lâhmîs, who were in the region where the struggles for the domination were taking place, were also involved in these struggles due to their positions. The Ghassanids, which were founded in Syria and were in the position of a buffer zones between these two empires, allied with the Romans, while the Lâhmîs, which were founded in Iraq allied themselves with the Sassanids.

Since the wars that took place previously between the Sassanids and the Romans spread over a larger area and lasted for a long time, both empires were damaged militarily and economically. For this reason, they preferred continuing their struggles for domination through the Ghassanids and the Lâhmîs in order to prevent the border conflicts from turning into long and weary wars. However, even if this policy was implemented for a certain period of time, the military forces of the two empires came into play later on.

In accordance with the applied policies, the Ghassanids and Lâhmîs frequently fought for the interests of the empires. However, the Sassanids and the Romans were also involved in these struggles upon one of the parties gaining dominion over the other one and the defeated kingdom began to expand its territory against its patron. This situation caused the start of long-lasting wars. Ghassanids and Lâhmîs reached a more advanced level in the field of civilization compared to other Arab states due to their intense interactions with the Sassanids and Romans in the military, commercial and cultural fields.

* Assist. Professor, University of Kafkas Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts, Branch of History Islamic, Kars, Turkey.

Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslâm Tarihi Anabilim Dalı, Kars, Türkiye.

ercancengiz1976@gmail.com

ORCID 0000-0002-9528-6878

* Teacher, Ministry of Education, Alpaslan Anatolian High School, Kars, Turkey.

Öğretmen, Millî Eğitim Bakanlığı, Alpaslan Anadolu Lisesi, Kars, Türkiye.

yusufcanpolat3644@hotmail.com

ORCID 0000-0003-4905-0175

Type / Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 31 May / Mayıs 2021

Accepted / Kabul Tarihi: 21 July / Haziran 2021

Published / Yayın Tarihi: 11 July / Temmuz 2021

Volume / Cilt; Issue / Sayı; Pages / Sayfa: 736-753.

Suggested ISNAD Citation: Ercan Cengiz, Yusuf Canpolat, "Gassânilerin Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Gassâni-Sâsâni Münasebetleri", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/16 (Temmuz-July 2021), 736-753. www.dergipark.org.tr

Keywords: Ghassanids, Sâssânids, Roman Empire, Lâhmîs, Şapur II.

Gassânilerin Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Gassâni-Sâsâni Münasebetleri¹

Ercan CENGİZ

Yusuf CANPOLAT

Öz

Orta çağın iki önemli gücü olan Romalılar ile Sâsânilerin Anadolu, Suriye, Irak ve Mezopotamya'nın hâkimiyeti için sürekli rekabet halinde olması, toprak hâkimiyeti için yaşanan askeri mücadelenin ticari alana da yansımaya sebep olmuştur. Bölgede bulunan Arap krallıkları da konumları itibarıyla bu mücadeleye dâhil olmuştur. İki imparatorluk arasında tampon devlet konumunda bulunan bu devletlerden Suriye'de kurulmuş olan Gassâniler Romalılar ile Irak'ta kurulmuş olan Lâhmîler ise Sâsâniler ile ittifak yapmıştır.

Sâsâniler ile Romalılar arasında meydana gelen savaşlar geniş bir alana yayıldığından ve uzun sürdüğünden gerek askeri gerekse ekonomik olarak her iki devleti de yıpratmaktaydı. Sınır çatışmalarının uzun süreli savaşlara dönüşmesinin önüne geçebilmek için mücadelelerini daha çok Gassâniler ile Lâhmîler üzerinden sürdürmüşlerdir.

Bu politika doğrultusunda Gassâniler ile Lâhmîler vasalı oldukları devletin çıkarları doğrultusunda sık sık karşı karşıya gelerek savaşmışlardır. Fakat taraflardan birinin üstünlük sağlaması ve yenilen devletin hamisi aleyhine topraklarını genişletmeye başlaması üzerine Sâsâniler ve Romalılar da bu mücadeleye dâhil olunca uzun süren savaşlar kaçınılmaz olmuştur. Gassâniler ile Lâhmîler, vasalı oldukları Sâsâniler ve Romalılar ile askeri, ticari ve kültürel alanda yoğun etkileşimde bulunmalarından kaynaklı olarak medeniyet alanında diğer Arap devletlerine nazaran daha ileri seviyeye ulaşmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Gassâniler, Sâsâniler, Roma İmparatorluğu, Lâhmîler, II. Şapur.

GİRİŞ

Kuzey Arabistan'da Irak ve Suriye sınırları içerisinde kurulmuş olan Arap devletleri Roma ve Sâsânî imparatorluklarının aralarında giriştikleri üstünlük mücadelelerinde sınır yakınlıkları itibarı ile her iki imparatorlukla da çeşitli münasebetlerde bulunmuştur. Nitekim Roma ve Sâsâni mücadelesinin ezeli bir rekabete dönüştüğü Anadolu, Mezopotamya, Suriye ve Irak bölgeleri üzerinde kurulan Arap krallıkları tercihlerini her iki imparatorluktan birisine daha yakın olacak şekilde kullanmıştır.

Kuzey Arabistan'da kurulan Arap krallıklarından birisi de Kahtanilerin Kehlân koluna mensup olan Gassânîlerdir. Yemen'de bulunan Me'rib seddinin yıkılmasının ardından Gassâniler kabile reisleri Amr Müzeykîyâ b. Amr Mâüssemâ liderliğinde Suriye'ye göç etmek üzere ellerinde bulunan arazi ve malları Himyerilere satmışlardır.² Amr Müzeykîyâ b. Amr Mâüssemâ'nın ölümünün ardından oğlu Cefne b. Amr öncülüğünde miladi III. asırda Suriye'ye yerleşmişlerdir. Cefne b. Amr'ın Gassânîlerin kurucusu ve ilk hükümdarı

¹ Bu makale Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda 2019 yılında tamamlanmış olan "Sâsânilerin Kuruluşundan Hz. Muhammed Döneminin Sonuna Kadar Arap-Sâsâni İlişkileri" isimli Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

² Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, *Siret'ün-Nebeviyye*, çev. İzzet Hasan - Neşet Çağatay (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1971). 1/47; Ahmet Ağırakça, "Gassâniler", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Mayıs 2021). 13/397; İbn Hişâm, *Siret'ün-Nebeviyye*. 1/51.

olması hasebi ile Gassânîlere Cefneoğulları da denilmektedir.³ Gassâni isminin kaynağına dair Me'rib Seddi yakınlarındaki Cuhfe kasabası civarında bulunan Müşellel Dağı'nda akmakta olan Gassan Pınarı'ndan bu adı aldıklarını rivayet edilmektedir.⁴ Başka bir rivayette ise Tihâme çölünde yer alan Gassân Suyu'ndan bu adı aldıkları belirtilmektedir.⁵

Gassâniler, Suriye'de ilk olarak Şam (Dımaşk) yakınlarında bulunan Belka ve Havran bölgelerine yerleşmişlerdir. Suriye'ye yerleşmelerinin ardından bir süre hâkimiyetleri altında yaşadıkları Kudâa kabilesinin Dâcaim koluna mensup Selim kabilesi ile giriştikleri üstünlük mücadelesinden galip ayrılmışlardır. Daha sonra Şam ve Tedmûr bölgelerini ele geçiren Gassâniler buldukları bölgede hâkimiyet kurmuşlardır.⁶ Gassâniler, Şam ile Me'rib şehirleri arasında uzanan ve ticari açıdan nakliye yolu olarak kullanılan güzergâhın kuzey kısımlarına yerleşmiş olduklarından bölgedeki konumlarını sağlamlaştırmışlardır.⁷

Milattan sonra birinci asırda Nabati Krallığını ortadan kaldırarak Suriye'yi ele geçiren Roma İmparatorluğu daha sonraki süreçte tüm çabalarına rağmen bedevi olarak yaşayan Arap kabilelerinin, kendi ticaret kervanlarını ve şehirlerini yağmalamalarının önüne geçememişlerdir. Roma İmparatorluğu bu durumu ortadan kaldırma gayesi ile Suriye'de bulunan Araplar içerisinde önemli bir nüfuza sahip olan Gassâniler ile iyi ilişkiler kurmak için adımlar atmıştır. Romalıların Gassâniler ile yakınlaşmasında etkili olan diğer bir husus ise ezeli rakipleri Sâsânilerin Lâhmî Arapları ile aralarında tesis etmiş oldukları iyi ilişkilerin Roma İmparatorluğu sınırlarının güvenliğini tehdit eder bir hal almış olmasıdır. Bu durum sınır güvenliğinin sağlanması açısından Gassâni Araplarının tampon bir devlet olarak desteklenmesini de beraberinde getirirken aynı zamanda Roma- Gassâni yakınlaşmasında Gassâni Arapları ve hükümdarlarının bir kısmının monofizit Hristiyanlığa bağlı bulunmaları da etkili olmuştur. Roma ile gerçekleşen bu yakınlaşma aynı zamanda her iki tarafa askeri açıdan da menfaat sağlamıştır.⁸ Nitekim Gassâniler ve Romalılar arasında yapılan anlaşmaya göre Gassâniler diğer Arap toplulukları ile giriştikleri savaşlarda Roma İmparatorluğu kendilerine 30-40 bin arasında değişen askeri destek sağlamayı taahhüt ederken Gassâniler de Romalıların Sâsâniler ile yapacakları savaşlarda Romalılara en az 20 bin kişiden oluşan bir destek sağlayacaktı.⁹ Böylelikle hem Gassâniler hem de Roma İmparatorluğu ortak düşmanları olan Lâhmîler ve Sâsânîlere karşı önemli bir ittifak gerçekleştirmişlerdir.

Miladi 226 ile 651 yılları arasında İran'da kurulmuş olan ve kendilerinden önce aynı topraklarda hüküm sürmüş olan Perslerin devamı kabul edilen Sâsâniler adını devletin

³ Ağırakça, "Gassâniler". 13/ 397.

⁴ Neşet Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1957). s. 52.

⁵ Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1991). s. 62.

⁶ Philip Khuri Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989). s. 117-118; Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016). s. 54; Ağırakça, "Gassâniler". 13/397; Muhammed Abdülkadir Hüreysât, "Belkâ", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 22 Mayıs 2021). 5/ 419.

⁷ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. s. 118.

⁸ Ira M. Lapidus, *İslam Toplulukları Tarihi*, çev. Yasin Aktay (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005). s. 47; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. s. 119-120.

⁹ İbrahim Hasan Hasan, *Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Komisyon (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1987). 1/61.

kurucusu olarak kabul edilen I. Erdeşîr-i Bâbekân'ın(216-242) dedesi Sâsân'dan almıştır.¹⁰ Kurulduğu coğrafya itibari ile doğu ile batı ticaretinin merkezinde yer alan Sâsâniler bu konumları sayesinde Hindistan, Arap Yarımadası ve Doğu Akdeniz arasında gerçekleştirilen ticareti kontrol ederek büyük ekonomik kazançlar sağlamışlar ve ticari alandaki üstünlüklerini siyasi alanda rakiplerine karşı bir koz olarak da kullanmışlardır.¹¹

Sâsâniler, İran toprakları üzerinde yer alan ve Fars nüfusunun yoğun olarak yaşadığı Persis Bölgesi'nde kurulmalarına karşın Anadolu ve Ortadoğu'yu kontrol altında tutabilmek için devletin merkezini Irak topraklarında yer alan ve Fırat ile Dicle nehirlerinin birbirlerine en çok yaklaştığı noktada yer alan Tisfun şehrine taşımışlardır. Sâsâniler Romalılarla askeri mücadeleye girerek hâkimiyet alanlarını II. Hüsrev zamanında Anadolu, Suriye, Yemen ve Mısır'ı kapsayacak şekilde genişletmişlerdir.¹²

II. Hüsrev'in(590-628) ölümünün ardından taht mücadeleleri sebebiyle zayıf düşen Sâsâniler III. Yezdicerd(632-651) döneminde İslâm akınlarının hedefi haline gelerek Müslüman Araplar tarafından ortadan kaldırılmıştır.¹³

1. Siyasi ve Askeri Açından Sâsâni-Gassâni Münasebetleri

Sâsâniler, Roma İmparatorluğu ile girmiş oldukları mücadelede Lâhmî Arapları ile iyi ilişkiler geliştirerek sınırları açısından tampon bir Arap krallığı ile müttefiklik sağlamışlardır. Sâsâni hükümdarı II. Hüzmüz (302-309) tahta çıktıktan sonra Suriye bölgesindeki Araplar üzerinde hâkim bir güç olan Gassânilere elçi göndererek kendisine bağlılıklarını bildirmelerini ve yıllık belirli bir miktar haraç ödemelerini istemiştir. Bu teklifi reddeden Gassâniler, aralarındaki anlaşma gereği Roma İmparatorluğu'ndan yardım talebinde bulununca Romalılar ezeli rakipleri Sâsânilere karşı müttefikleri olan Gassânilerin yardım çağrısına kayıtsız kalmayarak bölgeye bir ordu sevk etmiştir. Roma ordusunun gelmesiyle Sâsânilerle Gassâniler arasında savaş meydana gelmiştir.¹⁴

Sâsânilerin Gassâniler ile savaşmasını fırsat bilen Bahreyn'deki Arap kabileleri ayaklanarak Sâsânilerin burada bulunan ticaret kolonilerini yağmalamışlardır.¹⁵ Bahreyn'de yaşanan ayaklanmalar ile birlikte I. Şapur döneminde körfezde sağlanan asayiş de bozulmuştur.¹⁶ Gassâniler ile yapılan savaşın ardından körfezde yeniden düzeni sağlamak amacıyla harekete geçen II. Hüzmüz, Gassânilerin civardaki Arap kabilelerinden oluşturduğu bir birlik ile pusuya düşürülerek yaralanmıştır. Aldığı yaranın etkisi ile yaşamını yitiren II. Hüzmüz'ün ardından Sâsânilerde miladi 309 ile 325 yılları arasında on altı yıl sürecek bir iktidar boşluğu yaşanmıştır. İktidar boşluğunun yaşanmasında II.

¹⁰ Muhammed b. Cerfîr b. Yezîd Taberî, *Tarih-i Taberî*, çev. M. Faruk Gürtunca (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2010). 2/426-433; Tahsin Yazıcı, "Erdeşîr", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 25 Mayıs 2021). 11/284; Esko Naskali, "Sâsâniler", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 24 Mayıs 2021). 36/174

¹¹ Osman Karatay, *İran ve Turan- Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu* (Ankara: Karam Yayınları, 2003). s. 18-19.

¹² Naskali, "Sâsâniler". s. 175; Ahmet Altungök - Taner Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri* (İstanbul: Mutlu Basımevi, 2015). s. 3; Esko Naskali, "İran", *TDV İslam Ansiklopedisi*, ts. (Erişim 23 Mayıs 2021). 22/394; Yazıcı, "Erdeşîr". 11/284.

¹³ Naskali, "Sâsâniler". 36/175.

¹⁴ Taberî, *Tarih-i Taberî*. 2/448.

¹⁵ İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, çev. Ahmet Ağrakça (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016). 1/354.

¹⁶ Altungök - Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*. s. 43; Naskali, "Sâsâniler". 36/175.

Hürmüz'ün ardından tahta geçecek olan oğlu II. Şapur, henüz kundakta bir bebek olduğundan bu süre zarfında ülkeyi vezirler ve yönetimde etkili olan asiller yönetmiştir.¹⁷

Sâsâni tahtında kundakta bir bebeğin bulunması yönetim zafiyeti oluşturmuş, bu durum ülkeyi düşman saldırılarına karşı savunmasız bıraktığından durumu değerlendirmek isteyen düşmanların Sâsâni topraklarına saldırıya geçmesine sebep olmuştur. Nitekim Abdulkays ve Beni Ayyar Arapları Bahreyn'de bulunan Arap kabileleri ile birlikte Erdeşir-i Hürre¹⁸ sahillerinde bulunan Sâsâni köy ve kasabalarına saldırarak yağmalamışlardır. Sâsânilerin bu saldırılara karşı mukavemet gösterememeleri üzerine saldırılar, müttefikleri olan Lâhmi Araplarının topraklarından başlayarak Sâsâni başkenti Tisfûn'a kadar uzanmıştır. İyâd kabilesi Sevâd bölgesini ele geçirerek burada yaşayan çiftçileri haraca bağlamıştır.¹⁹ Suriye'de bulunan Gassâniler ise bu dönemde ekseriyetle el-Cezire üzerine akınlar gerçekleştirmişlerdir.²⁰

1.1. II. Şapur Döneminde Gassânilerle Siyasi Münasebetler ve Araplar Üzerine Düzenlenen Askeri Seferler

II. Hürmüz'ün Araplarla girişmiş olduğu savaşta pusuya düşürülerek öldürülmesinin ardından kundakta bir bebek olan II. Şapur'un tahta çıkarılarak Sâsâni hükümdarı ilan edilmesinden kaynaklanan boşluğu başta bedevi Arap kabileleri olmak üzere Gassâniler de fırsata çevirmiştir. Dolayısıyla II. Şapur'un çocukluk yılları Arapların Sâsâniler üzerine gerçekleştirdiği yağma ve baskınların etkisiyle yaşanan sıkıntılara tanıklık etmekle geçmiştir.²¹ Arapların saldırı ve yağmaları II. Şapur'un, Araplara karşı büyük bir nefret ve kinle büyümesine neden olmuştur.²² Sâsâni şehirlerine saldıran Abdulkays ve Beni İyar gibi bedevi hayatı yaşayan Arap kabileleri, saldırdıkları şehirleri işgal etme ve yönetme gibi kabiliyetlere haiz olmamaları nedeniyle saldırılarını yağma ve ganimet elde etme amaçlarıyla gerçekleştirmişlerdir. Yağmaladıkları şehir, kasaba ve köylerde ele geçirdikleri insanları ise köle pazarlarında satmışlardır.²³

II. Şapur on altı yaşına geldiğinde yönetimi aldığı ilk iş olarak devletin ileri gelenleri ile bir araya gelerek Arapların gerçekleştirdiği baskın ve yağmalara son vermek adına Araplar üzerine yürüme niyetini ortaya koymuştur. Kendisi ile birlikte Araplar üzerine yürüyecek ordunun sayıca az fakat savaş ve hareket kabiliyeti açısından yetenekli ve üst düzeyde donanımlı olacak şekilde hazırlanmasını istemiştir.²⁴ Yanındaki az sayıda kuvvetle yağma faaliyetlerinde bulunan Araplar üzerine yürüyen II. Şapur, esir almaksızın

¹⁷ Taberî, *Tarih-i Taberi*. 2/448; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*. 1/354.

¹⁸ I. Erdeşir tarafından kurulan Hürmüzd Erdeşir, Ram Erdeşir, Veh Erdeşir gibi kendi adıyla anılan şehirleri ihtiva eden ve bugünkü Gür Fîrûzâbâd ile Aşağı Mezopotamya'da kurulan şehirlerin bulunduğu bölgeye verilen isim. Bkz. Yazıcı, "Erdeşir". 11/285.

¹⁹ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*. 1/354; Taberî, *Tarih-i Taberi*. 2/449.

²⁰ Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend Dîneverî, *el-Ahbâru't-Tivâl*, çev. Zekeriya Akman - Hüseyin Siyabend Aytemur (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017). s. 101-102; Altungök - Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İnan İlişkileri*. s. 45.

²¹ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*. 1/354; Taberî, *Tarih-i Taberi*. 2/449; Ahmed b. Ebî Yakub Yakubî, *Târîhu'l-Yakubî*, thk. Abdülemir Mehennâ (Beyrut: Şirketü'l-A'lemî, 2010). 1/63; Percy Molesworth Sykes, *A History of Persia* (Londra: Macmillan Company Press, 1921). 2/411.

²² Taberî, *Tarih-i Taberi*. 2/449.

²³ Altungök - Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İnan İlişkileri*. s. 45.

²⁴ Ebü'l Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzi, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut: Darü'l Kütübî'l İlmiyye, 1992). 2/84; Taberî, *Tarih-i Taberi*. 2/450; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*. 1/354; Yakubî, *Târîhu'l-Yakubî*. 1/63.

bütün Arapların öldürülmesini emretmiştir. Fars Körfezi'nde Arapların kontrolüne geçen kolonileri Araplardan temizleyerek güvenliği sağlamak amacıyla Huzistan²⁵ ve Fars²⁶ eyaletleri üzerine seferler düzenlemiştir. Huzistan ve Fars eyaletlerini Araplardan temizleyen II. Şapur böylelikle Fars Körfezi'nin doğu kıyılarını güvence altına almış ve bölgedeki Arap etkisini tamamen kırmak için yerleşik vaziyette bulunan Araplar da dâhil olmak üzere burada bulunan tüm Arapları çıkarmak için harekete geçmiştir.²⁷ Bu amaçla ordusundaki asker sayısını arttıran II. Şapur donanma vasıtası ile Fars Körfezi'nin batı kıyılarında bulunan Araplara yönelik saldırılar düzenlemiştir.²⁸ Fars Körfezi'ndeki Arap etkisini tamamen kırmak amacıyla ilerleyişini sürdüren II. Şapur, rotasını Bahreyn'e çevirerek Hatt şehrini ele geçirmiştir. Buradan Temim ve Abdulkays kabilelerinin bir kısmının bulunduğu Hecer Bölgesi'ne ilerleyerek birçok Arabı kılıçtan geçirmiştir,²⁹ ardından Abdulkays kabilesinin üzerine saldırıya geçerek birçoğunu öldürmüştür. Bununla da yetinmeyen II. Şapur, bölgedeki tüm Arapları yerlerinden sürmek amacıyla su kuyularının birçoğunu da tahrip etmiştir. Bundan sonra Medine yakınlarına kadar ilerleyerek saldırılarına devam etmiş, pek çok Arabı öldürürken bir kısmını da esir almıştır. Medine'den sonra yönünü Yemen'e çeviren II. Şapur, Yemen ve Hicr'de bulunan Arap kabilelerine düzenlediği baskınlarla büyük katliamlar gerçekleştirmiş ve bölgedeki birçok su kaynağı tahrip ederken birçoğunu da toprakla kapatmıştır.

Yemen'den sonra Irak ve Suriye topraklarında yaşayan Bekr ve Tağlib kabilelerini hedef alan II. Şapur, burada da çok sayıda Arabı kılıçtan geçirdiği gibi birçoğunu da esir almıştır.³⁰

Sâsânî müttefiki Lâhmi Arapları Gassâniler ile savaşırken II. Şapur da el-Cezire toprakları üzerinde yer alan Dayzen el-Gassâni'ye doğru ilerleyerek Rakka³¹ şehri yakınlarında bulunan Fırat Nehri kıyısındaki şehri muhasara ederek almıştır.³² İlerleyişini sürdüren II. Şapur el-Cezire Bölgesi'ne yerleşerek Sevâd Bölgesi'nde baskın ve yağma faaliyetlerine devam eden Beni İyâd³³ kabilesi üzerine sefere çıkmış, meydana gelen kanlı

²⁵ İran'ın güney batısında yer alan Hûzistan eyaleti antik dönem Yunan kaynaklarında Uxii toprakları olarak adlandırılmıştır. Batısında Irak, kuzeyinde Zagros sıradağları ve güneyinde ise Basra Körfezi yer almaktadır. Bkz. Recep Uslu, "Hûzistan", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 25 Mayıs 2021). 18/436-439.

²⁶ Yunanlıların Antik dönemde Persis olarak adlandırdıkları bölge doğusunda Kirman, batısında Hûzistan, güneyinde İran Körfezi ve kuzeyinde İsfahan şehri ile çevrili olan alanı kapsamaktadır. Bkz. Jevad Heyat, "Fars", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 22 Mayıs 2021). 12/174-176.

²⁷ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*. 1/354-355; Ahmet Altungök, *İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi-Sâsâni Dönemi* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015). s. 75.

²⁸ Taberî, *Tarih-i Taberi*. 2/451; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*. 1/354; Yakubî, *Târîhu'l-Yakubî*.1/63; Altungök - Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İran İlişkileri*. s. 46.

²⁹ Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali Mesûdî, *Mürûc'uz-Zeheb*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2017). s. 225; Taberî, *Tarih-i Taberi*. 2/451.

³⁰ el-Cevzi, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*. 2/85; Taberî, *Tarih-i Taberi*. 2/451; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*. 1/354-355; Casim Avcı, "Tağlib", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 21 Mayıs 2021). 39/374.

³¹ Anadolu, Suriye ve Mezopotamya'yı birbirine bağlayan Rakka, el-Cezire bölgesinde yer almaktadır. "Diyârimudar" olarak anılan şehir Mudaroğullarının üssü olarak kullanılmıştır. Şehir Fırat Nehri'nin artan sularına bağlı olarak sürekli sel baskınları yaşamıştır. Bu yüzden Arapçada su baskınları manasına gelen "Rakka" ismiyle anılmıştır. Bkz. Gülay Ögün Bezer, "Rakka", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 19 Mayıs 2021). 34/432-433.

³² Dîneverî, *el-Ahbâru't-Tıvâl*. 102.

³³ Adnanilere mensup bir Arap kabilesi olan Beni İyâd Miladi 3. yüzyılda Mudar kabilesi ile aralarında yaşanan mücadelelerden mağlup olarak ayrılarak Mekke'den çıkmak zorunda kalmışlardır. Bkz. İbrahim Sarıçam, "Beni İyâd", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 24 Mayıs 2021). 23/496.

savaşlardan sonra Beni İyâd kabilesi itaat altına alınırken sağ kalanlardan bir kısmı kaçarak Roma topraklarına sığınmışlardır.³⁴ Sâsâniler ile Beni İyâd kabilesi arasında yaşanan çarpışmalarda öldürülen çok sayıda kişinin kafatasının gömüldüğü bölge daha sonraları Araplar arasında "Deyrül-cemâcim" (Kafatası Manastırı) olarak anılmıştır.³⁵ II. Şapur, Beni İyâd kabilesinin ardından Abdulkays Arapları ile birleşerek Sâsâni toprakları üzerine baskınlar gerçekleştiren Beni Bekr Araplarının yaşadığı Diyar-ı Bekr³⁶ üzerine yönelmiştir. 330 yılında Sâsânilere karşı ağır kayıplar veren Beni Bekr Arapları da itaat altına alınmıştır.³⁷

Araplara karşı büyük bir nefretle saldıran II. Şapur gerek yaptığı katliamlar gerekse yakalanan Arapların omuzlarındaki kürek kemiklerini çıkartarak işkence edip öldürdüğü için kendisine "Zül Ektâf" (Omuzlar Sahibi) lakabı verilmiştir. Şapur ele geçirilen esirlere hiçbir şekilde acımazken Araplar üzerinde izlediği sindirme politikası Araplar arasında büyük bir panik ve korkuya sebep olmuştur.³⁸ Irak, Bahreyn ve el-Cezire Bölgesi'ndeki Araplar üzerinde yapılan saldırı ve katliamlardan en fazla Abdulkays, Beni Bekir, Beni İyâd, Temim ve Tağlib Arapları etkilenmiştir.³⁹ Sâsânilerin Araplar üzerine yapmış olduğu seferler müttefikleri olan Lâhmi Araplarının bu durumu fırsata çevirerek sınırlarını genişletmek için Gassâniler'in topraklarına saldırmasına sebep olmuştur. Lâhmilerin Gassâniler ve Romalılar ile mücadele içinde olması, II. Şapur'a diğer Arap topluluklarının üzerine yürümesi açısından önemli bir fırsat sunmuştur.⁴⁰ II. Şapur itaat altına aldığı Arap kabileleri içerisinde Mecusi olan Araplar hariç diğerlerini farklı bölgelere sevk ederek Arapların toparlanıp yeniden bir tehdit unsuru olmasını engellemeye çalışmıştır.⁴¹ Irak, Bahreyn ve el-Cezire'de itaat altına alınan Araplar ise Sâsânilerin müttefikleri olan Lâhmi hükümdarı I. İmrûlkays'ın hâkimiyetine bırakılmıştır.⁴²

Sâsâniler müttefikleri olan Araplar ile Mecusi inancına sahip Araplar dışında diğer tüm Araplara karşı tarih boyunca sert bir tutum içerisinde olmuşlardır. II. Şapur dönemi ise Araplara karşı izlenen sertliğin zirvesinin yaşandığı yıllar olmuştur.⁴³ Sâsâni hükümdarlarının Araplara karşı bu sert tutumlarının sebebi ise İranlı münecim ve din adamlarından kaynaklanan, Araplar içerisinde çıkacak birisinin İran medeniyetini ortadan kaldıracığına dair ortaya atılmış olan kehanetlerden kaynaklanması olarak gösterilmiştir.⁴⁴ Nitekim İran uygarlıklarında astronomi bilimi gelişmiş bir durumdayken bazı peygamberlerin doğumlarının dahi önceden bilindiğine dair rivayetler mevcuttur.⁴⁵ Yine de Araplara karşı sert bir tutum içine girilmesinin her dönem için özel sebepleri olabileceği

³⁴ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*. 1/355; Mesûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*. s. 225.

³⁵ Nuri Ünlü, "Deyrül-cemâcim", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 25 Mayıs 2021). 9/270.

³⁶ Günümüzde Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alan Diyarbakır şehridir. Şehirde yaşayan Beni Bekr Araplarının reisi Bekr b. Vâil'e nispetle Diyar-ı Bekr olarak adlandırılmıştır. Bkz. Nejat Göyünç, "Diyarbakır", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 20 Mayıs 2021). 9/464-469.

³⁷ Ahmet Önkal, "Bekir b. Vâil", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 24 Mayıs 2021). 5/362.

³⁸ İbn Said el-Endülisi, *Neşvetü't-tarb fi tarihi cahileyeti'l-Arab* (Ürdün: Mektebetül Aksa, ts.). 153; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*. 1/355.

³⁹ Önkal, "Bekir b. Vâil". 5/362; Altungök - Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İnanışları*. s. 47.

⁴⁰ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. s.56; Mehmet Ali Kapar, "Lâhmiler", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 23 Mayıs 2021). 27/55.

⁴¹ Taberî, *Tarih-i Taberî*. 2/451.

⁴² Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. s. 56; Kapar, "Lâhmiler". 55.

⁴³ Altungök - Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İnanışları*. s. 49.

⁴⁴ Mesûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*. s. 226.

⁴⁵ Muhammed Hamidullah, *İslâm Tarihine Giriş*, çev. Ruhi Özcan (İstanbul: Beyan Yayınları, 1999). s. 45.

gibi, genel sebep olarak Sâsâni topraklarında ve komşu bir millet olarak yaşayan Arap nüfusunun Fars milletinin doğal bir rakibi olarak görülmesi etkili olmuştur.⁴⁶

1.2. Roma ve Gassâni İttifakına Karşı Sâsâni ve Lâhmi İttifakı

II. Şapur'un Araplardan intikam almak için gerçekleştirdiği sindirme politikasının büyük katliamlara dönüşmesi Araplar arasında korku ve panik oluşturduğu gibi bu durum aynı zamanda Sâsânilere karşı büyük bir nefreti de beraberinde getirmiştir.⁴⁷

Roma İmparatoru Iulianus(361-363), Sâsâniler üzerine düzenleyeceği seferlerde Arapların Sâsânilere karşı duyduğu nefreti kullanarak onların desteğini sağlamıştır.⁴⁸ Nitekim Iulianus, Sâsâniler üzerine yürümeden önce Irak, Şam ve Bahreyn'e elçiler göndererek Sâsânilerden intikam almak isteyen tüm Arapları Gassâniler vasıtası ile bir araya toplamıştır.⁴⁹ Iulianus'un çağrısına II. Şapur'un katliamlarından kaçan ve farklı bölgelere dağıtılan Araplar kayıtsız kalmayarak Iulianus'un Sâsânilere karşı düzenlediği seferde 70 bin kişilik kuvvetle onu desteklemişlerdir. Sonuçta meydana gelen kanlı savaşların ardından yenilgiye uğrayan Sâsâniler geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁵⁰ Sâsânileri takip eden Iulianus, Dicle Nehri'ne ulaştığında nehri aşmak için inşa ettirdiği bin tekne üzerinden Tisfun'a çıkarma yapmıştır.⁵¹ Roma ordusu ile birlikte hareket eden Araplar Sâsâni başkenti Tisfûn'u ele geçirirken Tisfûn'a bağlı birçok köy ve kasaba da yağmalanmıştır. II. Şapur imparatorluğun diğer vilayetlerinden gelecek askeri destekler ulaşmaya kadar Arap ve Roma saldırılarını sokak savaşları ile durdurmaya çalışırken bir yandan da Romalıların hareketleri hakkında detaylı bilgi alabilmek için Roma birlikleri içerisine casuslar göndermiştir. Ancak Romalılar gönderilen casuslardan birini yakalayarak II. Şapur'un saklandığı yeri öğrenmiş ve onu yakalamak için harekete geçmiştir. Gönderilen casuslardan birinin durumu zamanında bildirmesi üzerine II. Şapur yakalanmaktan son anda kurtulmuştur.

Destek kuvvetlerinin gelmesi ile birlikte durumu düzelen Sâsâniler, Roma ve Arap kuvvetlerini yenilgiye uğratarak onları Behüresir'e⁵² kadar geri çekilmek zorunda bırakmıştır.⁵³ Bundan sonra iki taraf arasında karşılıklı olarak elçiler gidip gelmeye başlamış, ancak II. Şapur, karşı tarafa gönderdiği elçiler arasına yerleştirdiği bir okçu ile Iulianus'u okla öldürtmüştür.⁵⁴

Iulianus'un öldürülmesi Romalılar ve Araplar arasında tedirginlik yaratmış, Romalıların başına geçen Iovianus'un(363-364) Sâsâniler ile gerçekleştirdiği müzakereler sonucunda iki devlet arasında barışın tesis edilmesine yönelik bir anlaşma imzalanmıştır. Yapılan anlaşmaya göre Romalılar yağmalanan şehir, kasaba ve köyler için tazminat

⁴⁶ Mesûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*. s. 226-227; Altungök - Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İnan İlişkileri*. s. 49.

⁴⁷ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*. 1/355.

⁴⁸ Yakubî, *Târîhu'l-Yakubî*. 1/63; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*. 1/356; Taberî, *Tarih-i Taberi*. Taberi, Tarih-i Taberi, c. II, s. 451.

⁴⁹ Dineveri, *el-Ahbâru't-Tivâl*, s. 103; Taberî, 2/451.

⁵⁰ Taberî, *Tarih-i Taberi*. 2/451; Sykes, *A History of Persia*. 1/434.

⁵¹ Abû'l Farac Gregory, *Abû'l Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul (Ankara: TTK, 1999). s. 79.

⁵² Behüresir, Sâsâni başşehri Medain'e bağlı bulunan yedi şehirden birisidir. Dicle nehrinin sağ kıyılarında yer alan şehrin tarihi Selevkoslar dönemine kadar ulaşmaktadır. Nesturi piskoposunun ikamet ettiği şehirde ise VI. yüzyıldan itibaren yaşanan toplu göçlerle Yahudi nüfus artmıştır. Bkz. Casim Avcı, "Medain", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 21 Mayıs 2021). 28/289-291.

⁵³ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*. 1/356; Yakubî, *Târîhu'l-Yakubî*. 1/63.

⁵⁴ Yakubî, *Târîhu'l-Yakubî*. 1/63; Taberî, *Tarih-i Taberi*. 2/453; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*. 1/356.

ödeyecek ve Nisibis Sâsâniler'e bırakılacaktı.⁵⁵ Ayrıca Romalılar, Araplar ile hiçbir surette ittifak içerisine girmeyecekleri gibi Araplar Roma vilayetlerinde istihdam edilmeyecekti.⁵⁶ Romalıların Sâsâniler ile anlaşmasının ardından II. Şapur'dan intikamlarını alamayan Araplar da Romalılar ile birlikte geri çekilmiştir. Romalıların çekilmesinin ardından yeniden Araplar üzerine yürüyen II. Şapur, Arapların bir araya gelmemeleri için Beni Sa'lebe, Beni Bekr ve Abdulkays kabilelerini Kirman'a⁵⁷ sürmüştür.⁵⁸

Yaklaşık yetmiş yıl boyunca Sâsâni tahtında kalan II. Şapur'un ölümünün ardından yerine kardeşi II. Erdeşir geçmiştir.⁵⁹ Sâsâni hükümdarları içerisinde en fazla tahtta kalan II. Şapur döneminde imparatorluk en güçlü yıllarını yaşarken onun ölümünün ardından Sâsâniler için yaklaşık elli yıl sürecek bir duraklama dönemi başlamıştır.⁶⁰

1.3. Gassâni-Lâhmi Çatışması ve Sâsâni-Bizans Barışının Sona Ermesi

Bizans İmparatoru Iustinionus ile Sâsâni hükümdarı I. Hüsrev (Enûşirvan) arasında 532 yılında yapılan barış anlaşmasına göre Bizans, Sâsânilere her yıl vergi vermeyi kabul ederek doğu sınırlarını güvence altına almıştır. Anlaşmanın ardından Bizans, imparatorluk hazinesini güçlendirmek amacıyla Batı Avrupa ve Afrika toprakları üzerinde istila faaliyetlerine girişmiş ancak Batı Avrupa ve Afrika'da yapılan savaşlar imparatorluğun doğu sınırlarının zayıflamasına yol açmıştır. Bizans sınırlarının savunmasız kalması üzerine Lâhmi hükümdarı III. Münzir, Sâsâni hükümdarı I. Hüsrev'in de telkinleriyle Bizans'ın doğu sınırlarını da içine alacak şekilde çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur.⁶¹

I. Hüsrev'in de gizli desteği ile harekete geçen Lâhmi hükümdarı III. Münzir, başta bedevi Araplar olmak üzere bütün Arap kabilelerini içine alacak şekilde kendisinin yöneteceği bir Arap birliği tesis etme amacındaydı. Bu amaçla komşu Arap şehir ve beldelerine düzenlediği seferlerle siyasi ittifaklarda kurmuştur.⁶² Lâhmilerin faaliyetlerinin Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırlarını tehdit eder hale gelmesi Bizans İmparatorluğu'nda hoşnutsuzluğa neden olmuştur.⁶³ III. Münzir'in bu mücadelesinde en büyük engeli Bizans ile müttefik olan Gassâni Arapları oluşturmuştur.⁶⁴ Gassâniler ile Lâhmi Arapları arasında 539 yılında yaşanan savaşta Lâhmiler ağır bir yenilgiye uğrarken Gassâniler ise pek çok esir ve ganimet elde etmiştir.⁶⁵ Gassânilerin Lâhmi Arapları karşısında elde ettikleri başarı Bizans tarafından büyük bir sevinçle karşılandığından Bizans İmparatoru Iustinionus, Gassâni hükümdarı Haris b. Cebele'yi mükâfatlandırmak

⁵⁵ Yakubî, *Târîhu'l-Yakubî*. 1/63; el-Cevzi, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*. 2/85; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*. 1/356-357; Taberî, *Tarih-i Taberî*. 2/454; Altungök - Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İnan İlişkileri*. s. 52.

⁵⁶ Taberî, *Tarih-i Taberî*. s. 455.

⁵⁷ İran'da bulunan Deştülüt çölünün güneybatısındaki dağlık şehirdir. Sâsâni hükümdarı I. Erdeşir döneminde savunma şehri olarak kurulmuştur. Bkz. Marcel Bazın, "Kirman", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 19 Mayıs 2021). 26/62-63.

⁵⁸ Taberî, *Tarih-i Taberî*. 2/456-457.

⁵⁹ Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali Mesûdî, *Kitabü't-Tenbih ve'l-İşraf*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2018). s. 80; Esko Naskali, "Şâpûr", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 24 Mayıs 2021). s. 346.

⁶⁰ Naskali, "Sâsâniler". 36/175.

⁶¹ Ahmed Tefazzülî, "Enûşirvân", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 24 Mayıs 2021). 11/255; Altungök - Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İnan İlişkileri*. s. 72-73; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. s. 54.

⁶² Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. s. 57.

⁶³ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*. 1/397.

⁶⁴ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. s. 120; Ağırakça, "Gassâniler". 13/397.

⁶⁵ Dîneverî, *el-Ahbâru't-Tivâl*. s. 123; Kapar, "Lâhmiler". s. 55.

amacıyla Suriye'deki bütün Arap kabilelerinin başkanı atayarak ona imparatorun sonra en yüksek unvan ve mevki olan patrik (patricius) ve filark (phylarch) derecelerini vermiştir.⁶⁶

III. Münzir'in uğradığı yenilginin ardından Sâsânilerden yardım istemesi üzerine I. Hüsrev Bizans İmparatoruna gönderdiği elçiler vasıtası ile aralarındaki sulhu hatırlatarak Lâhmilere ait esirlerin ve malların iadesi ile öldürülenlerin diyetlerini talep etmiştir. Ancak Bizans tarafından istediklerine dair somut bir adım göremeyen I. Hüsrev bunun üzerine Suriye ve Bizans topraklarına doğru 70 bin kişilik bir ordu ile harekete geçmiştir. Böylelikle Sâsâniler ve Bizans arasında 532 yılında imzalanan barış anlaşması 539 yılında Gassâni ve Lâhmi çatışmasının bir sonucu olarak sona ermiştir.⁶⁷

Sâsâni kuvvetleri ilk olarak Mezopotamya'yı hedef alarak Bizans hâkimiyetinde bulunan Dârâ (Dura)⁶⁸ ve Ruha⁶⁹ şehirlerini ele geçirmiştir. Daha sonra müttefikleri Lâhmi Arapları ile birlikte Suriye'ye saldıran Sâsâniler, Münbic, Halep ve Humus şehirlerini işgal etmiştir.⁷⁰ Toprakları Sâsâniler ve Lâhmiler tarafından işgal edilen Gassâni hükümdarı Haris b. Cebele Bizanslılardan yardım isterken ilerleyişini sürdüren I. Hüsrev Bizanslıların uzun süren direnişlerine rağmen Antakya'yı ele geçirmiştir.⁷¹ Antakya halkını Sevâd topraklarına gönderen I. Hüsrev mimarisinden etkilendiği Antakya'nın bir benzerinin Tisfûn yakınlarında inşa edilmesini istemiş ve şehir tamamlandıktan sonra Rûmiyye olarak adlandırılmıştır.⁷²

I.Hüsrev'in Gassâniler ve Lâhmi Arapları arasındaki çatışmaları bahane ederek Bizans ile tesis ettikleri sulh anlaşmasını sonlandırmasında Bizans'ın Batı Avrupa ve Afrika'da elde ettikleri başarılar etkili olmuştur.⁷³ Sâsâniler karşısındaki yenilginin ardından Bizans, imzalamak zorunda kaldığı barış anlaşmasına göre Sâsânilere her yıl vergi vermeyi kabul etmiştir.⁷⁴

Sâsâniler ve Bizans arasında yaşanan savaşlar aralıklarla devam ederken onların müttefiki olan Gassâniler ve Lâhmiler arasındaki çatışmalar da devam etmiştir. Lâhmi hükümdarı III. Münzir, 544 yılında Gassâniler ile yapılan savaşta Gassâni hükümdarı Haris b. Cebele'yi mağlup ederek oğullarından birisini esir almış ve intikam amacıyla onu Uzza putunun önünde kurban etmiştir.⁷⁵

⁶⁶ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. s. 120; Carl Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay (Ankara: TTK, 2002). s. 6; Ağırakça, "Gassâniler". 13/397.

⁶⁷ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*. 1/397; Dîneverî, *el-Ahbâru't-Tivâl*. s. 123.

⁶⁸ Fars Kralı Dârius (Dârâ) İskender'i yendikten sonra Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan Mardin ile Nusaybin yakınlarında inşa ettirdiği şehirdir. Daha sonraları Bizanslılar tarafından alınan şehir, uzun yıllar Sâsâniler'e karşı bir üs olarak kullanılmıştır. Bkz. Dîneverî, *el-Ahbâru't-Tivâl*. s. 123; Ebû Abdillâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004). s. 338.

⁶⁹ Günümüzde Şanlıurfa olarak adlandırılan şehir. Bkz. Ahmet Nezih Turan, "Şanlıurfa", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Mayıs 2021). 38/336

⁷⁰ Raymond Furon, *İran*, çev. Galib Kemali Söylemezoğlu (İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1943). s. 99; Dîneverî, *el-Ahbâru't-Tivâl*. s. 123.

⁷¹ Gregory, *Abû'l Farac Tarihi*. s. 147; Muhammed b. Cerîr b. Yezîd Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, çev. Zâkir Kadiri Ugan - Ahmet Temir (İstanbul: MEB Yayınları, 1991). 3/239.

⁷² İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*. 1/398; Dîneverî, *el-Ahbâru't-Tivâl*. s. 123; Tefazzülî, "Enûşîrvân". s. 255.

⁷³ Altungök - Yıldırım, *Siyasi Açından Arap İnan İlişkileri*. s. 72-73.

⁷⁴ Dîneverî, *el-Ahbâru't-Tivâl*. s. 124; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*. 1/398.

⁷⁵ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. s.54; Ağırakça, "Gassâniler". s. 397; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. s. 120.

Oğlunun intikamını almak isteyen Haris b. Cebele, 554 yılında Halep yakınlarında Kinnesrin mevkiinde gerçekleşen ve kaynaklarda "Yevmü'l Halime"⁷⁶ olarak geçen savaşta Lâhmileri büyük bir bozguna uğratarak III. Münzir'i öldürmüştür.⁷⁷ Gassâniler ve Lâhmiler arasındaki çatışmaların ardından Sâsâniler ve Bizans arasında patlak veren savaşlar 561 yılında yapılan bir anlaşma ile son bulmuştur. Yapılan anlaşma aynı zamanda Gassâniler ve Lâhmiler için de bağlayıcı nitelikteydi. Anlaşma gereği Gassâniler ve Lâhmiler arasında çatışmalar sona erecek ve her iki devletin tüccarları belirlenen güzergâhları kullanarak ilgili devletin yetkililerinden izin almak suretiyle seyahat edebilecekti.⁷⁸

1.4. II. Hüsrev Döneminde Münasebetler ve Gassânilerin Dağılışı

IV. Hüzmüz'ün, Behrâm Çûbin tarafından tahttan indirilmesinin ardından oğlu II. Hüsrev ile Behrâm Çûbin arasında taht kavgası yaşanmıştır. II. Hüsrev Behrâm Çûbin'e karşı Bizans İmparatorluğu'na sığınarak yardım istemiştir. Bunun üzerine Bizans İmparatoru Mavrikios oğlu Theodosius komutasında gönderdiği bir ordu ile II. Hüsrev'in tahta çıkması için kendisine yardımcı olmuştur. Azerbaycan eyaletinden gelen kırk bin kişilik ordu ile Bizans ordusunun birleşmesinin ardından II. Hüsrev, Behrâm Çûbin'i ve destekçilerini ortadan kaldırarak Sâsâni tahtına çıkmıştır.⁷⁹

II. Hüsrev taht mücadelesinde Bizans İmparatoru Mavrikios'un kendisine verdiği desteğin ardından iki İmparatorluk arasında bir yakınlaşma gerçekleşmiş ve bu durum II. Hüsrev'in Bizans İmparatoru Mavrikios'un kızı Meryem ile evliliği ile taçlanmıştır. Ancak 602 yılında Bizans İmparatoru Mavrikios ve ailesinin Bizans komutanlarından Phokas tarafından öldürülmesi II. Hüsrev'in Bizans İmparatorluğu'na karşı büyük bir savaş başlatmasına sebep olmuştur.⁸⁰

Bizans üzerine harekete geçen II. Hüsrev ilk olarak Suriye toprakları üzerine yürümüştür. Sâsâni saldırılarının, Gassânilerin içinde bulunduğu sıkıntılı durumlar ve Bizans İmparatorluğu ile olan ittifaklarının koptuğu bir döneme gelmesi Sâsânilerin Suriye topraklarında ilerleyişini kolaylaştırmıştır. Nitekim Gassâni Kralı Münzir'in, müttefiki olduğu halde Bizans'ın Suriye komutanı Magnus tarafından esir edilerek İmparator I. Konstantinos'a gönderilmesi, Gassâniler ve Bizans arasındaki ittifakın da son bulmasına sebep olmuştur. Daha sonrasında Münzir'in oğlu Numan tarafından Anadolu'daki Bizans topraklarına gerçekleştirilen saldırılar neticesinde Münzir'in de yakalanıp esir edilmesi Gassânilerde bir otorite boşluğunun ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁸¹ Gassânilere bağlı Arap kabilelerinin her birinin kendi reislerini seçerek birliktelikten uzaklaşmaları Gassânilerin dağılma sürecini hızlandırmıştır. Bizans İmparatorluğunun Sâsânilere karşı en büyük müttefiki olan Gassâniler ile yaşadığı sıkıntı ve anlaşmazlıklar Gassânilerin dağılmasına yol açtığı gibi Bizans'ın doğu sınırlarını da Sâsânilere karşı savunmasız bırakmıştır. Bu durumu

⁷⁶ Savaşa bu ismin verilmesinin sebebi savaş öncesinde Haris b. Cebele'nin kız kardeşi Halime'nin III. Münzir'in öldürülmesi için yüz kişiden oluşan ve intikam için seçilen yüz askere zırhlarına ilave olarak kefen giydirip güzel kokular sürerek yeğenin intikamını almaları için savaş meydanına göndermesidir. Bkz. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. s. 121.

⁷⁷ Ağırakça, "Gassâniler". s. 397; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. s. 120-121; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. s. 57; Kapar, "Lâhmiler". s. 55.

⁷⁸ Kapar, "Lâhmiler". s. 55.

⁷⁹ Taberî, *Tarih-i Taberî*. 3/28-90; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*. 1/429-430.

⁸⁰ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*. 1/431.

⁸¹ Ali Aktan, *İslam Tarihi Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar* (Ankara: Nobel Yayınları, 2010). s. 31; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. s. 122; Ağırakça, "Gassâniler". s. 398.

fırsata çeviren II. Hüsrev, müttefikleri olan Lâhmi Arapları ile birlikte 614 ve 616 yılları arasında Suriye'yi işgal ederek Bizans ile aralarında tampon bir devlet pozisyonundaki Gassânileri ortadan kaldırmıştır.⁸²

2. Gassânilerle Sâsâniler Arasında Ticari Münasebetler

Ticari faaliyetlerin yoğun olarak yaşandığı Akdeniz Havzası ve Basra Körfezi gibi bölgelere yakın bir konumda yer alan Gassâniler, Sâsâniler ile Romalılar arasında yaşanan ticaret temelli mücadelelerde taraf olmuşlardır.⁸³ Nitekim Gassâniler, Romalılar ile tesis ettikleri ittifakın ve kendi menfaatlerinin de bir gereği olarak Roma'dan yana tavır almışlardır. Ancak Sâsâniler ile olan coğrafi yakınlıkları siyasi ve askeri alanlarda olduğu gibi ticari alanda da etkileşim yaşanması sonucunu doğurmuştur.

Bu durum Gassâni Araplarının Romalılar tarafından tampon bir devlet olarak desteklenmesi ve ticari faaliyetlerde ortak adımlar atılmasını da beraberinde getirmiştir. Roma-Gassâni yakınlaşmasında Gassâni Arapları ve hükümdarlarının bir kısmının monofizit Hristiyanlığa bağlı bulunmaları da etkili olmuş bu yakınlaşma Gassânilere ticari ve ekonomik açıdan menfaat sağlamıştır.⁸⁴ Roma ile ittifakları süresince Romalılara bağlı olarak varlıklarını sürdüren Gassâniler, bu süreçte ortak menfaatleri doğrultusunda Sâsâniler ile mücadelelerinde Romalılar yanında yer alarak⁸⁵ karşılığında onlardan düzenli olarak mali yardımlar almıştır.⁸⁶

Roma İmparatorluğu da diğer devletler gibi ticaretin bir gereği olarak ihtiyaç duyduğu ürünleri dışarıdan temin ederek halkın ihtiyaçlarını karşılamak ve fazla ürünlerini dışarıya satarak ekonomik manada gelir elde etmek için ticari faaliyetlerde bulunmuştur. Ancak Sâsânilerin konumlarından dolayı ticaret yolları üzerinde artan etkinlikleri Romalıların ticari faaliyetlerini olumsuz etkilemiş ve Roma pazarları canlılığını yitirmiştir.⁸⁷ Sâsânilerin bütün çabalarına rağmen Romalılar, Tedmûr Arapları ile tesis ettikleri ittifak sayesinde Asya ve Uzak Doğu ile gerçekleştirdikleri ticareti sürdürmeyi başarmışlardır.⁸⁸ Roma İmparatorluğu, Sâsânilere karşı Doğu Akdeniz kıyılarının ticaret güvenliğini sağlamak için Tedmûr'un ticari konumundan istifade ederek kendi topraklarına Doğu'dan gelen malların ulaşmasını sağlamayı başarmıştır.⁸⁹ Tedmûr Krallığının yıkılmasının ardından bu durumu fırsata çeviren Gassâniler, Tedmûr şehrinin tüm ticari potansiyelini başkentleri Bûsra şehrine aktarmış ve Tedmûr Araplarınınca yapılan kervan taşımacılığının yeni üstlenicileri olmuşlardır.⁹⁰ Bûsra, ticaret yollarının kesiştiği konumu sayesinde Uzak Doğu, Asya, Avrupa ve Sâsânî mallarının toplandığı önemli bir ticari merkez haline gelmiştir.⁹¹

⁸² Ağırakça, "Gassâniler". s. 398.

⁸³ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. s. 118; Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. s. 51-52; Ağırakça, "Gassâniler". s. 397.

⁸⁴ Lapidus, *İslam Toplumları Tarihi*. 1/47; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. s. 119-120.

⁸⁵ Mehmed Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013). s. 45-46.

⁸⁶ Mahmut Kelpetin, *İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan* (İstanbul: Kuramer, 2016). s. 159.

⁸⁷ Altungök, *İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi-Sâsâni Dönemi*. s.319.

⁸⁸ Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009). s. 49.

⁸⁹ Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*. s.6; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*. s. 49; Kelpetin, *İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*. s. 143.

⁹⁰ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. s. 118.

⁹¹ Mustafa Fayda, "Bûsra", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 26 Mayıs 2021). İstanbul 1992, s. 470-472.

Sâsânî topraklarında "vazar" olarak isimlendirilen, farklı coğrafyalardan gelen tüccarların alışveriş yaptığı ve Sâsânî ticaretinin ana damarları durumunda bulunan pek çok büyük pazar yeri bulunmaktaydı.⁹² II. Hürmüz, Gassânîleri hâkimiyeti altına alarak Romalıların onlar sayesinde elde ettiği siyasi ve ticari kazanımları ortadan kaldırmak istediye de Bahreyn'de yaşayan Arap kabilelerinin ayaklanarak Sâsânîlerin Bahreyn'de bulunan ticaret kolonilerini yağmalaması üzerine II. Hürmüz bu düşüncesini gerçekleştirememiştir.⁹³ Sâsâni tahtında henüz kundakta olan II. Şapur'un bulunması İpek Yolu ticaretinde Sâsânîlerden kaynaklanan sıkıntıların giderilmesinde Romalılara önemli bir fırsat sunmuştur. Gassânîler Sâsânîlerin içinde bulunduğu sıkıntılı durumu değerlendirip Abdulkays, Beni Ayyar ve Bahreyn'de bulunan Arap kabilelerini de yanlarına çekerek Erdeşir-i Hürre sahillerinde bulunan Sâsânî köy ve kasabalarını yağmalamıştır. Bu durum karşısında fazla direnemeyen Sâsânîler Basra Körfezinde bulunan limanlar üzerindeki hâkimiyetlerini tamamen kaybetmiştir.⁹⁴ Bundan sonra körfez ticareti II. Şapur'un, Basra Körfezi'nde hâkimiyeti sağlayacağı yıllara kadar Gassânîlerin kontrolünde kalmıştır. Gassânî saldırıları Sâsânîlerin ticari faaliyetlerine ağır bir darbe vurarak onları ekonomik açıdan istikrarsızlığa sürüklemiştir.⁹⁵

II. Şapur büyüüp yönetime hâkim olunca Gassânîlerin eline geçen ticaret yollarını tekrar kontrol altına alarak Romalıların Asya'dan gelen ticari ürünlere kolay ulaşmalarını engellemek için harekete geçmiştir. Bu amaçla Sâsânîler, Romalıların ithal ettiği ürünlerin başında gelen ham ipeğe uyguladıkları vergiyi arttırıp kendi üretimleri olan işlenmiş ipek ürünlerini Roma'ya hem yüksek fiyatla satmayı hem de ipek konusunda Roma'yı kendilerine bağımlı kılmayı amaçlamıştır. Fakat Sâsânîlerin bu hamlesine karşı Romalılar, başta ham ipek olmak üzere birçok ürünü Gassânîler ve Habeşliler vasıtası ile tedarik edip bu malları daha ucuza mâl etmiştir.⁹⁶ Gassânîler, Romalıların Sâsâni pazarları ve ticaret yollarında yaşadıkları sıkıntılara alternatif olarak Yemen ve Hicaz üzerinden Asya pazarlarına ulaşan ürünleri kervanlar vasıtası ile Roma topraklarına ulaştırmıştır. Özellikle Busrâ ve Havran gibi Gassâni şehirleri Asya ve Avrupa mallarının yer aldığı önemli birer ticaret şehri olarak ön plana çıkmıştır.⁹⁷ Böylelikle Gassânîler ham ipeği işleme işini üstlenerek Sâsânîlerin sağlayacakları kazancı kendileri elde etmiştir. Gassânîler Sâsânî pazarlarından tedarik ettikleri ham ipeği işledikten sonra Fransa'ya kadar uzanan ticaret ağı vasıtasıyla satıp büyük gelir elde etmiştir.⁹⁸

Bu dönemde dikkat çeken önemli bir durum ise Sâsânîlerin özellikle ülkenin batı kesiminde gerçekleştirilen ticari faaliyetlerin yoğunluğundan kaynaklı olarak aşırı miktarda biriken parayı kontrol altına almak amacıyla bankacılık faaliyetlerinde bulunmuş olmalarıdır. Bu bankalar devletin güvendiği şahısların idaresine verilerek borç verme, diğer devletlere ait paraları Sâsâni parasına çevirme ve resmi belgeler karşılığında para mübadelesinde bulunurdu. Sâsânî pazarlarına ürün temin etmek için gelen yabancı tüccarlar paralarını Sâsânî parasına çevirmek için bankalara müracaat ederdi. Ancak

⁹² Altungök, *İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi-Sâsâni Dönemi*. s. 309-311.

⁹³ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*. 1/354; Taberî, *Tarih-i Taberi*. 2/448.

⁹⁴ Taberî, *Tarih-i Taberi*. 2/449; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*. 1/354.

⁹⁵ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*; s. 56; Taberî, *Tarih-i Taberi*; 2/451; Kapar, "Lâhmiler". s. 55.

⁹⁶ Mehmet Ertan Bamyacı, *Bizans İmparatorluğu'nda Ticaret (VI-VII. Yüzyıllar)* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2013). s. 34-35.

⁹⁷ Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*. s. 164-165.

⁹⁸ Wilhelm Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal (Ankara: TTK, 2001). s. 23-24.

yabancı tüccarların bahsi geçen işlemleri yapabilmeleri için kendi devletlerinden almış oldukları resmi beratı taşımaları zorunlu bir uygulamaydı. Sâsânîlerin bu beratlar için kullandıkları "çek" ve "senet" tabirleri Avrupa dillerine geçerek günümüze kadar bankacılık sektöründe kullanılmaya devam etmiştir. Bu tabirlerin Avrupa'ya ulaşarak bankacılıkta kullanılması Gassânî tüccarları aracılığıyla gerçekleşmiştir.

Gassânîlerin, Sâsânîler ile olan ticaretinde öne çıkan ürünler genellikle kendi imatları olmayan nakliyesini üstlendikleri ürünlerdir. Bu iki devlet arasında gerçekleştirilen ticari faaliyetlerde ticareti en fazla yapılan ürünler işlenmiş kıymetli taşlar, altın, bakır ve demir gibi madenlerden üretilen madeni eşyalar, ipek, yün, deri ve pamuktan üretilen kıyafet ve kilimler ile birlikte ilaç ve güzel kokulardır.⁹⁹ Bu ürünler arasından Avrupa'da işlenen kıymetli taşlar, altın, bakır ve demir gibi ürünler ile Yemen topraklarından getirilen koku, yün, deri ve pamuk gibi ürünler Gassânîler tarafından kervanlarla Basra Körfezine taşınırken Sâsânî pazarlarından alınan başta ham ipek ve çeşitli baharatlar olmak üzere çoğu Asya menşeli ürünlerde yine Gassânîler vasıtasıyla Avrupa'ya ulaşmaktaydı.¹⁰⁰

3. Kültürel ve Dini Açıdan Gassâni-Sâsâni İlişkileri

Romalılar ile Sâsânîler arasında tampon bir devlet vazifesi gören Gassânîler, Sâsânîler ve müttefikleri olan Lâhmiler ile sürekli olarak savaş halinde olmalarına karşın buldukları Suriye bölgesinde önemli bir medeniyet ortaya koymayı başarmıştır.¹⁰¹ Gassâni şehirlerinde inşa edilen çok sayıda kilise, hamam, tiyatro, saray, bazalt taşlarından yapılmış ev ile zafer takları onların medeniyet açısından Sâsânîlerin müttefikleri olan Lâhmilerden daha ileri düzeyde olduğunu göstermektedir.¹⁰²

Gassânî topraklarında İslam öncesi dönemde Araplar arasında yaygın olan putperestliğin aksine Hristiyanlık daha yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında Gassânîlerin Roma İmparatorluğu ile olan yakınlıkları etkili olurken bölgede misyonerlik faaliyetlerinde bulunan Hristiyan din adamlarının çalışmaları büyük önem taşımaktadır. Yapılan misyonerlik faaliyetleri neticesinde Suriye Araplarının büyük bir kısmı arasında Hristiyanlık yayılmış ve Gassânîler inanç olarak Monofizit Hristiyanlığı benimsemişlerdir.¹⁰³ Gassânîlerin Roma ile olan siyasi ve dini yakınlıkları, aynı siyasi zeminde buluşamayan Gassânîler ile Sâsânîler arasında dini etkileşimlerin sınırlı bir düzeyde kalmasına sebep olduğu gibi Araplar ve Farslar arasında yaşanan hoşnutsuzluklarda etkili olmuştur.¹⁰⁴

Gassânîler Hristiyanlığı benimsemelerinin ardından gerek buldukları Suriye bölgesinde gerekse Arap Yarımadası'nın diğer kısımlarında Hristiyanlığın yayılması için misyonerlik faaliyetlerine destek olmuş ve çok sayıda kilise inşa etmişlerdir.¹⁰⁵ Monofizit

⁹⁹ Altungök, *İslâm Öncesi İnanç ve Devlet ve Ekonomi-Sâsâni Dönemi*. s. 309-312.

¹⁰⁰ Nihal Şahin Utku, *Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. - XI. Yüzyıllar)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora, 2005). s. 288-299.

¹⁰¹ Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*. s. 45-46.

¹⁰² Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*. s. 164; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. s. 122-123; Ağırakça, "Gassânîler". s. 398.

¹⁰³ Ağırakça, "Gassânîler". s. 398.

¹⁰⁴ Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*. s.6; Lewis, *Tarihte Araplar*. s. 41; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*. s. 49; Kelpetin, *İslâm Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*. s. 143.

¹⁰⁵ Zekeriyâ Sönmez, *İslâm'ın Oraya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hristiyanlık* (Ankara: TDV Yayınları, 2012). s. 101.

Hristiyan olan Gassâni Kralı Hâris b. Cebele Kostantiniye'yi ziyaretinde Urfa monifizit piskoposu Ya'kûb el-Berâda'i'yi de beraberinde götürmüştür. Bu ziyaret ile birlikte Ya'kûb el-Berâda'i Suriye Araplarının dini lideri olarak atanırken, Monofizit Hristiyanlar ile Bizans İmparatorluğu arasındaki sorunların azalmasında Gassânîler önemli bir rol üstlenmişlerdir. Ancak Gassânîler Bizans'ın menfaatleri doğrultusunda hareket etmelerine ve Hristiyanlığı benimsemiş olmalarına rağmen çoğu kez Bizanslılardan benzer yaklaşım görememişlerdir. Babası gibi Monofizit Hristiyan olan Münzir b. Hâris'in Suriye bölgesinde artan nüfuzu bazı Bizans idarecilerince hoş görülmemiştir. Nihayetinde Münzir b. Hâris dini bir ayin esnasında Bizans komutanı Magnus tarafından yakalanarak Sicilya'ya sürgüne gönderilmiştir.¹⁰⁶ Gassâni Araplarının siyasi birliğinin dağılmasıyla oluşan otorite boşluğu Sâsânilerin Suriye'yi işgali ile sonuçlanmıştır.¹⁰⁷

SONUÇ

İslâm öncesi dönemde Arap Yarımadası, Suriye ve Irak'ta yaşayan Araplar arasında Arapların tamamını bir çatı altında toplayan siyasi bir oluşum söz konusu değildir. Arap Yarımadası'nın kuzeyinde kurulan Gassâni, Tedmûr, Lahmi gibi devletler bir yandan Sâsâni ve Roma/Bizans İmparatorluğu ile siyasi, ticari ve sosyal etkileşimde bulunurken diğer yandan bu devletlerin yayılmacı politikalarıyla karşı karşıya kalmışlardır. İki büyük güç arasında kalan Arap devletleri varlıklarını sürdürebilmek için Sâsânîler ve Roma/Bizans arasında bir tercih yaparak iki devletten biriyle ittifak yapmak zorunda kalmıştır.

Bu bağlamda, Irak ve Mezopotamya arasında bulunan Lâhmîler konumlarından dolayı Sâsânîler ile ittifak yaparken, Suriye'de bulunan Gassânîler ise aynı sebepten dolayı Romalılar ve akabinde ardılları Bizans ile ittifak kurmuşlardır. Yapılan ittifaklar daha çok siyasi ve ticari nedenlere dayanırken aynı zamanda ittifak yapan devletlerin karşılıklı çıkar ilişkisine de dayanmaktaydı. Örneğin Sâsânîler, Roma/Bizans ile olan mücadelelerinde Lâhmî Araplarından tampon bir devlet olarak yararlanırken Lâhmîler ise bu ittifakla Gassânîler ve Romalılara karşı yaptıkları savaşlarda Sâsânîlerden askeri ve mali yardım olarak uzun yıllar tarih sahnesinde kalmışlardır.

Romalıların Gassânîler ile tesis ettikleri ittifak Lâhmî-Sâsâni ittifakın da olduğu gibi siyasi ve ticari çıkarlara dayanmaktaydı. Doğu sınırlarının güvenliğini sağlamak isteyen Romalılar dindaşları Gassânîler ile kurdukları ittifak neticesinde Sâsânîler ve Lâhmîlerin saldırılarını onların vasıtasıyla engellemeye çalışmıştır. Romalıların bölgeye gerçekleştirdikleri seferlerde Gassânîler, onlara her türlü yardımı sağlarken Romalılar da müttefiklerine askeri ve mali konularda destek olmuşlardır. Gassânîlerin, Roma ve Bizansla olan ittifakı onların sürekli Sâsânîler ve Lâhmîler ile savaş içerisinde olmasına sebep olmuştur. Romalılar Asya ve Uzak Doğu ile olan ticari faaliyetlerinde yaşanan Sâsânî engellemelerini Gassânîler vasıtası ile aşmaya çalışmışlardır. Bu amaçla Gassânîler, Sâsânî pazarlarından temin ettikleri Asya mallarını Roma/Bizans'a ulaştırmışlardır. Ayrıca Sâsânîlerin yüksek fiyatlarla Avrupa'ya sattıkları ipek ürünlerin üretimini üstlenerek daha uygun fiyatlarla Avrupa'ya satarak büyük kazançlar elde etmişlerdir. Bütün bu ekonomik faaliyetler neticesinde de başkentleri Bûsra önemli bir ticaret merkezi hâline gelmiştir.

¹⁰⁶ Sönmez, *İslâm'ın Oraya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hristiyanlık*. s. 99-100; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. s. 121-122; Aktan, *İslâm Tarihi Başlangıcından Emevîler'in Sonuna Kadar*. s. 31; Ağırakça, "Gassânîler". s. 398.

¹⁰⁷ Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*. s. 46; Ağırakça, "Gassânîler". s. 398.

Romalıların etkisiyle Hristiyanlığı benimseyen Gassânîlerin, Sâsâniler ile dini açıdan etkileşimi ise Sâsânîlerin mensubu oldukları Mecusiliği yayma amacının bulunmaması ve II. Şapur döneminde Araplar üzerinde gerçekleştirilen kıyımların etkisiyle sınırlı düzeyde kalmıştır.

KAYNAKÇA

Ağırakça, Ahmet. "Gassâniler". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gassaniler>

Aktan, Ali. *İslam Tarihi Başlangıcından Emeviler'in Sonuna Kadar*. Ankara: Nobel Yayınları, 2010.

Altungök, Ahmet. *İslâm Öncesi İnan'da Devlet ve Ekonomi-Sâsâni Dönemi*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015.

Altungök, Ahmet - Yıldırım, Taner. *Siyasi Açından Arap İnan İlişkileri*. İstanbul: Mutlu Basımevi, 2015.

Apak, Âdem. *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2016.

Avcı, Casim. "Medain". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 21 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/medain>

Avcı, Casim. "Tağlib". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 21 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/taglib>

Bamyacı, Mehmet Ertan. *Bizans İmparatorluğu'nda Ticaret (VI-VII. Yüzyıllar)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2013.

Bazın, Marcel. "Kirman". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 19 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kirman>

Bezer, Gülay Öğün. "Rakka". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 19 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rakka>

Brockelmann, Carl. *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*. çev. Neşet Çağatay. Ankara: TTK, 2002.

Cevzi, Ebü'l Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-. *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. 19 Cilt. Beyrut: Darü'l Kütübî'l İlmîyye, 1. Basım, 1992.

Çağatay, Neşet. *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1957.

Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend. *el-Ahbâru't-Tivâl*. çev. Zekeriya Akman - Hüseyin Siyabend Aytemur. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.

Endülisi, İbn Said el-. *Neşvetü't-tarb fi tarihi cahileyeti'l-Arab*. Ürdün: Mektebetü'l Aksa, ts.

Fayda, Mustafa. "Bûsra". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 26 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/busra>

- Furon, Raymond. *İran*. çev. Galib Kemali Söylemezoğlu. İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1943.
- Göyünç, Nejat. "Diyarbakır". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 20 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/diyarbakir>
- Gregory, Abû'l Farac. *Abû'l Farac Tarihi*. çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: TTK, 1999.
- Günaltay, Mehmed Şemseddin. *İslam Öncesi Araçlar ve Dinleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Tarihine Giriş*. çev. Ruhi Özcan. İstanbul: Beyan Yayınları, 1999.
- Hasan, İbrahim Hasan. *Siyasi-Dini-Sosyal-Kültürel İslâm Tarihi*. çev. Komisyon. 14 Cilt. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1987.
- Heyat, Jevad. "Fars". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 22 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fars>
- Heyd, Wilhelm. *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. çev. Enver Ziya Karal. Ankara: TTK, 2001.
- Hitti, Philip Khuri. *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989.
- Hizmetli, Sabri. *İslâm Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1991.
- Hüreysât, Muhammed Abdülkadir. "Belkâ". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 22 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/belka>
- İbn Battûta, Ebû Abdillâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî. *İbn Battûta Seyahatnamesi*. çev. A. Sait Aykut. 2 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik. *Siret'ün-Nebeviyye*. çev. İzzet Hasan - Neşet Çağatay. 2 Cilt. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1971.
- İbnü'l Esir, İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-Târih*. çev. Ahmet Ağırakça. 10 Cilt. İstanbul: Ocağ Yayınları, 2016.
- Kapar, Mehmet Ali. "Lâhmiler". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 23 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/lahmiler>
- Karatay, Osman. *İran ve Turan- Hayali Milletler Çağında Avrasya ve Ortadoğu*. Ankara: Karam Yayınları, 2003.
- Kelpetin, Mahmut. *İslam Öncesi Kuzey ve Güney Arabistan*. İstanbul: Kuramer, 2016.
- Lapidus, Ira M. *İslam Toplulukları Tarihi*. çev. Yasin Aktay. 2 Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Lewis, Bernard. *Tarihte Araçlar*. çev. Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- Mesûdî, Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali. *Kitabü't-Tenbih ve'l-İşraf*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Bilge Yayınları, 2018.

Mesûdî, Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali. *Mürûcû'z-Zeheb*. çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2017.

Naskali, Esko. "İran". *TDV İslam Ansiklopedisi*, ts. Erişim 23 Mayıs 2021

Naskali, Esko. "Sâsâniler". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 24 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sasaniler>

Naskali, Esko. "Şâpûr". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 24 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sapur>

Önkâl, Ahmet. "Bekir b. Vâil". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 24 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bekir-b-vail-beni-bekir-b-vail>

Sarıçam, İbrahim. "Benî İyâd". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 24 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/iyad-beni-iyad>

Sönmez, Zekeriya. *İslam'ın Oraya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hristiyanlık*. Ankara: TDV Yayınları, 2012.

Sykes, Percy Molesworth. *A History of Persia*. 2 Cilt. Londra: Macmillan Company Press, 1921.

Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*. çev. Zâkir Kadiri Ugan - Ahmet Temir. 5 Cilt. İstanbul: MEB Yayınları, 1991.

Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Tarih-i Taberi*. çev. M. Faruk Gürtunca. 4 Cilt. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2010.

Tefazzülî, Ahmed. "Enûşirvân". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 24 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/enusirvan>

Turan, Ahmet Nezihi. "Şanlıurfa". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sanliurfa>

Uslu, Recep. "Hûzistan". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 25 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/huzistan>

Utku, Nihal Şahin. *Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. - XI. Yüzyıllar)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora, 2005.

Ünlü, Nuri. "Deyrû'lcemâcim". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 25 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/deyrulcemacim>

Yakubî, Ahmed b. Ebî Yakub. *Târîhu'l-Yakubî*. thk. Abdülemir Mehennâ. 2 Cilt. Beyrut: Şirketü'l-A'lemî, 1. Basım, 2010.

Yazıcı, Tahsin. "Erdeşîr". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 25 Mayıs 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/erdesir>